

Antonije Đukić *

ISSN 0469 - 6255
(137 - 142)

SUVREMENI INTEGRACIJSKI PROCESI U MEĐUNARODNOM TURIZMU

MODERN INTEGRAL PROCESSES IN INTERNATIONAL TOURISM

UDk 796.5:339.922
Pregledni rad
Review

Sažetak

U ovom radu otvara se jedno od najaktualnijih pitanja međunarodnog turizma. To su ona pitanja povezana za procese koji ukazuju da je turistička industrija sve više kontrolirana i usmjeravana na globalnoj razini.

Ovaj globalni proces povlači za sobom širi kontekst izučavanja turizma. Potreba za kompleksnim istraživanjem turizma s gledišta socijalnih znanosti postaje sve veća, pa se danas uspostavila tijesna sprega između političke znanosti i turizma. Ovaj rad kazuje da su ti procesi duboko prisutni i da su postali sastavnica globalnih integracijskih procesa. Dakle, osvjetljavaju se ona pitanja koja ukazuju na organizacijsku spregu i međuzavisnost emitivnih i receptivnih zemalja te dobit koja se ostvaruje na hijerarhijskoj ljestvici.

Ključne su riječi: multidisciplinarno izučavanje, organizacija i funkcioniranje, globalna i europska kretanja.

Summary

One of the most current issues of modern tourism has been dealt with in this paper. There are the issues connected with processes expressing that tourist industry is being increasingly controlled and focused on the global level.

This global process is involved with a broader context of tourism research. From the view-point of social sciences the need of a complex research with tourism is becoming increasingly significant. Therefore, a close connection between political science and tourism has been established today. This paper points out that these processes are profoundly present having become constituent parts of global integral processes. So, the issues which illustrate organisational connec-

tion and interdependence between offering and demanding countries are being enlightened.

Key words: multi-discipline research, organisation and functioning, global and European trends

1. Uvod Introduction

Značajna dobit koja se ostvaruje od turizma pobudila je danas brojne interesne sfere u Svijetu i Europi. Uz potrošnju za naoružanje i dobiti od nafte, na ljestvici, turizam se uvrstio u najprofitabilniju djelatnost. U isto vrijeme, paralelno s prihodom od međunarodnog turizma, razvija se snažna i kompleksna organizacijska sprega koja kontrolira i usmjerava turističke migracije. Zemlje čija je ekonomija na relativno niskoj razini razvoja sve više postaju ovisne od emitivnih zemalja. Pitanje suvremenih integracijskih procesa koji se odnose na turizam ukazuju da su ti procesi snažni. Danas ovo pitanje zaokuplja brojne istraživače.

Nije, dakle, ni čudo da je od skora u izučavanju turizma, odnosno obrazovanju u turizmu uključena politička ekonomija, a prvi radovi iz ove problematike javljaju se već sedamdesetih godina.

Danas se zbivaju takve integracijske promjene u turizmu da, ako se ne prate, mogu lako dovesti pojedine zemlje u dominantnu zavisnost od emitivnih zemalja, i to najčešće industrijskih. Tako se uočavaju razvoji turizma koji ukazuju na "plantažnu ekonomiju" sličnu onim monokulturnim koje su dominirale u zemljama u razvoju. Pojedine zemlje ne primjećuju opasnosti koje može donijeti "plantažni turizam". Ovaj pristup razvoju turizma lako može izazvati dublje socijalno-ekonomske krize, dok se s druge strane može negativno odraziti na demografski razvoj, odnosno razmještaj stanovništva. To je zbog toga što regionalni ekonomski turistički razvoj, koji promoviraju pojedine zemlje, ne mora odgovarati, a i često i ne odgovara, principima turističke regionalizacije.

* Dr. sc. Antonije Đukić
Pomorski fakultet Dubrovnik, Dubrovnik

2. Osnovne značajke integracije znanstvenog istraživanja

Basic features of research integration

S porastom teorijskog znanja o turizmu otvaraju se nove specijalizacije njegova istraživanja. Budući da pojedine discipline postaju kompleksne, one imaju tendenciju da se dijele. Termin disciplina odnosi se na specifičan niz informacija, odnosno obrazovnih strategija i metoda. Izučavanje turizma upućuje nas na interdisciplinarno istraživanje (Jafari, 1977.), kao i na činjenicu da je kod izučavanja turizma potrebno staviti naglasak na interakciju između istraživačke problematike koja formira organizirane i integralne nizove znanstvenih objašnjenja, odnosno disciplina.

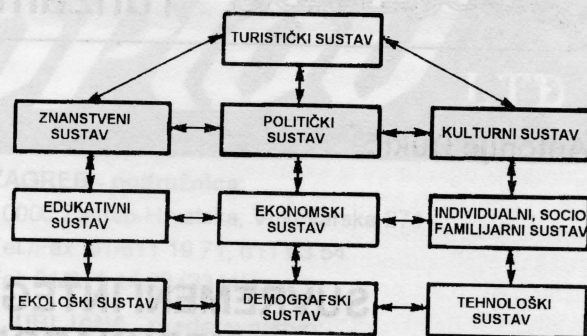
U metodološkom pogledu ovdje se javlja pojam "disciplinarnosti". Taj se pojam shvaća kao istraživački dinamički proces specijaliziranog istraživanja. Odatle proizlaze kriteriji koji omogućuju razlike između disciplina. Kako za turizam, tako i za dokolicu to se odnosi na sljedeće (Mannel i Iso-Ahola, 1987; D'Amours, 1984.):

- specifična domena istraživanja,
- postojanje znanstvenih zakonitosti,
- stupanj teorijske integracije,
- metode,
- instrumenti,
- mogućnost aplikacije,
- povijesni mogući događaji.

Ovim se ne prave barijere između znanstvenih polja, već prije svega utvrđuju kriteriji koji mogu pomoći u procjeni ili određivanju stupnja disciplinarnosti unutar određenog istraživanja. Istraživanje turizma proizašlo je iz povijesnog napredovanja čitavog niza znanstvenih istraživanja. Postoje, dakle, fenomeni kao što je turizam, koji su dostigli visoku razinu znanstvenog istraživanja. Znanstvene se aktivnosti sastoje u elaboraciji jedne određene činjenice, tj. fenomena koji se istražuje.

Drugo, vrlo snažna i široko prihvaćena metodološka sprega u ovim se istraživanjima odnosi na kolaboraciju među disciplinama. U praksi se primjenjuje pet modela putem kojih se odvijaju znanstvene aktivnosti:

1. monodisciplinarni-model koji ne traži nikakav oblik kolaboracije s drugim disciplinama, kada disciplina slijedi vlastite znanstvene ciljeve;
2. multidisciplinarni-model koji uključuje izvjestan broj disciplina koje nužno nemaju zajednički sadržaj;
3. pluridisciplinarni-model čiji oblik istraživanja uključuje jukstrapoziciju (uporedni položaj) disciplina koje pripadaju istoj domeni;
4. interdisciplinarni-model koji se zasniva na interakciji između različitih disciplina, čiji organizacijski odnosi uključuju razmjenu ideja, međudnose, položaj ili zajedničku integraciju u istraživanju određenog fenomena, gdje se smatra da discipline koje se uključuju imaju isti status.
5. transdisciplinarni model koji ide korak dalje; dok interdisciplinarnost osigurava funkcionalni razvoj istraživanja, transdisciplinarnost vodi do toga da svaka

Slika 1. Prikaz strukture i interakcije u turističkom sustavu (Izvor: Sessa, 1988)

Figure 1. Structure and interaction lay-out in tourist system (Source: Sessa, 1988)

uključena disciplina "gubi" svoj osobni identitet u korist predmeta (fenomena) koji se istražuje.

Turizam je multidimenzionalan fenomen na koji se može gledati s različitih gledišta. Ta se gledišta mijenjaju i nadopunjuju što utječe na pristup u njegovu istraživanju. Ona su dio svijesti o turizmu (Dann, Nash i Pearce, 1988.). U metodološkom pogledu to znači poduzimanje aktivnosti u svrhu specifičnog cilja.

Pojednostavljeno rečeno, istraživanje turizma i njegove sfere ili značenja usmjerava se u tri osnovna pravca (Sessa, 1988.):

1. u teorijsko-znanstveni;
2. u politički;
3. u kulturni.

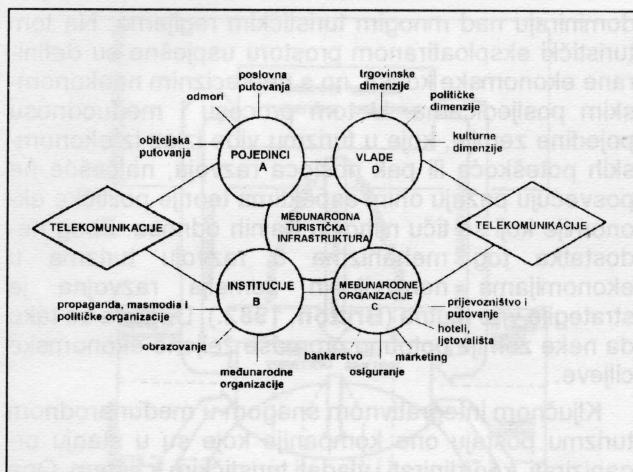
Gledajući u cjelini (sl.1.) navedene sfere (horizontalne i vertikalne) ukazuju na globalne odnose koje turizam potiče, formira ili integrira.

Uključivanjem političke znanosti u istraživanje turizma istraživačko se polje proširuje. Time se otvara disciplinarno uključivanje turističkog fenomena u sferu komparativne političke teorije, međunarodnih odnosa i sl. Usporedno s drugim socijalnim znanostima, političko gospodarstvo se tako otvoreno uključilo u istraživanje turizma. Iako je ovaj domen političke znanosti prisutan od ranih sedamdesetih godina (Wasby, 1970.), znatnija saznanja o tome međudnosu rasvijetljavaju se osamdesetih godina (Matthews i Richter, 1991.). Danas politička znanost otvara niz zajedničkih pitanja političke ekonomije i turizma.

3. Razvoj organizacijskih i upravljačkih procesa

Development of organizational and managing processes

U razvoju suvremenih ekonomskih međunarodnih odnosa i procesa turizam se danas odlikuje brojnim novim sudionicima i institucijama. Najčešće one ne spadaju u konvencionalne državne institucije. Iako pojedine države imaju primarnu ulogu u međunarod-

Slika 2. Prikaz shematskog integrativnog modela organizacije međunarodnog turizma (Izvor: Molwana, 1990)

Figure 2. Layout of schematic integral model of international tourism organisation (Sessa: Molwana, 1990)

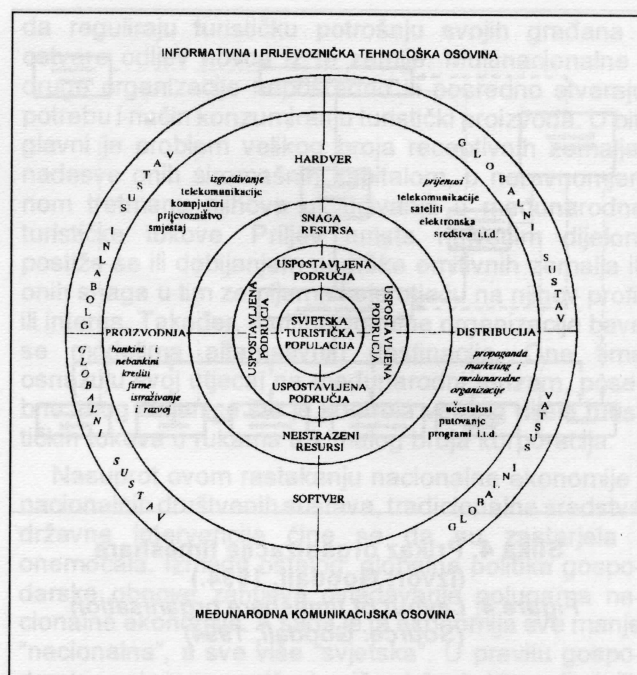
nim odnosima, sudionici, kao transnacionalne organizacije, djeluju direktno na razvoj i funkcioniranje novih institucija nevladinih organizacija i njihovih aktivnosti. Ova generacija novih pitanja na polju međunarodnih odnosa odražava se znatno kompleksnije, dok se njihove teorije razlikuju više nego ikad ranije (Molwana i Smith, 1993).

Promjene u komunikacijskim tehnologijama, uključujući prijevoznništvo, "izbacile" su turizam u političko i financijsko žarište kao jedan od najznačajnijih svjetskih čimbenika u globalnom gospodarskom razvoju. Zbog toga je danas teško analizirati međunarodne odnose u području trgovine bez inkorporiranja takvih putova kao što je međunarodno prijevoznništvo i protok tehnoloških i financijskih čimbenika. Duskora se na turizam gledalo izvan navedenih polja i odnosa. Danas, međutim, multilateralna dobra u međunarodnoj trgovini, turizmu i prijevozništvu formiraju zajednički sustav gospodarskih i kulturnih aktivnosti. Integracija komunikacijske tehnologije snažno je zahvatila turizam. Time se otvaraju nova pitanja turističke perspektive u 21. stoljeću. U tom svjetlu međunarodnih odnosa turizam predstavlja jedinstven laboratorij u istraživanju socijalnih znanosti.

Na međunarodnoj razini, turizam se integrira u kompleks ekonomskih i trgovinskih odnosa. S druge strane, on je postao politički imperativ nacionalnih interesa na polju ekonomskih, političkih i kulturnih odnosa. U svojoj kompleksnosti i organiziranosti međunarodni turizam danas uključuje četiri temeljne kategorije:

1. turističku potrošnju;
2. pogodnosti koje omogućuju razvoj turizma (transnacionalno prijevoznništvo, telekomunikacije i sl.);
3. financiranje (klasično, uključujući nebankine kredite, kao npr. American Express i sl.);
4. regulativne i druge institucije kao GATT, WTTC i dr.

Kompleksnost cjelokupnih organizacijskih procesa međunarodnog turizma (sl. 2.) ukazuje na brojne

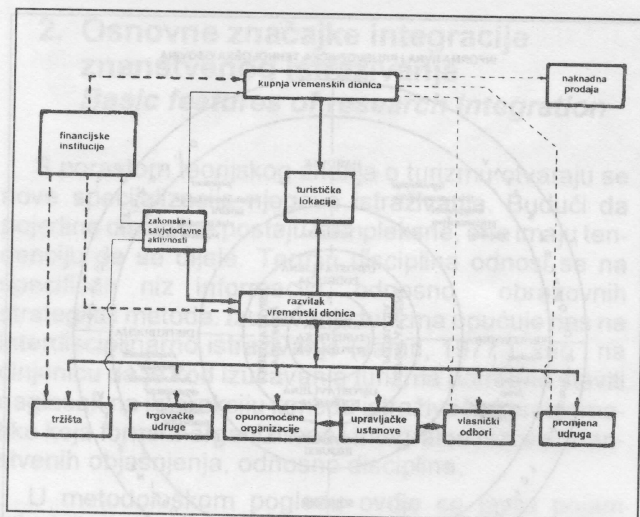
Slika 3. Prikaz informatičke/komunikativne sprege u međunarodnom turizmu (Molwana, 1990)
Figure 3. Layout of informative/communicative connection in international tourism (Molwana, 1990)

sudionike, što uključuje integraciju institucija, njihovo funkcioniranje, odnose i sprege. U širem pogledu ovim se omogućava sagledavanje odnosa i konsolidacija organizacijskih sprege "međunarodnog turističkog prostora".

Odnedavno je u organizacijsko funkcionalnoj sprezi u turizmu (Molwana, 1990) uključena snažna informatičko/komunikacijska osnova (sl. 3.). Time su stvoreni kompleksni odnosi između produkcije i distribucije međunarodnog turizma. Ovim se otvaraju pitanja razvoja i funkcioniranje globalnog političko-ekonomskog sustava, nove dimenzije poslovanja pojedinih vlada sa sve snažnijim uključivanjem multinacionalnih poduzeća.

Razvijene zemlje potaknule su neke radikalne promjene i razmišljanja o prirodi turističke industrije, njezina utjecaja na zemlje domaćina i pitanje što treba učiniti u vezi s budućim turističkim razvojem u manje razvijenim zemljama (Lee, 1987.). Ima više različitih mišljenja pri razmatranju nekih bitnih stavova o tim turističkim odnosima. Često se ističe da je to zapravo ubacivanje razvijenog svijeta u nerazvijeni, odnosno da su to nove verzije kolonijalizma. Tim negativnim mišljenjima pridružuju se i ona koja pokazuju da se turizam u nerazvijenim zemljama prodaje kao maštarija koja vodi rastu pogrešnih vrijednosti u zemljama domaćina (Matthewes, 1977.).

U organizaciji turističkih putovanja danas je uključen oblik *timeshare*, tj. oblik vremenskih dionica. Ovdje se radi o kupovanju prava na uporabu turističkog smještaja za određeno razdoblje (Goodall i Stabler, 1994). To je mlada industrija. Ona unutar turističke industrije bilježi najveću stopu rasta koja se kreće od 12 do 15% godišnje. Organizacija *timeshare* je satkana

Slika 4. Prikaz organizacije timeshare
(Izvor: Goodall, 1994.)

Figure 4. Layout of timeshare organisation
(Source: Goodall, 1994)

od niza aktivnosti s vrlo preciznom spregom poslovanja i profita (sl. 4.). U vođenju politike *timeshare* otvara se širi unutrašnji, međuindustrijski i ekonomski profitabilni lanac; otvara se složen oblik poslovanja, tj. organizacija, djelovanje i upravljanje.

Nakon SAD, Europa je drugo najveće tržište *timeshare* u svijetu (Haylack, 1994.). U Europi je smješteno oko 25% od svih vremenskih dionica, dok je 18% njih vlasništvo Europljana.

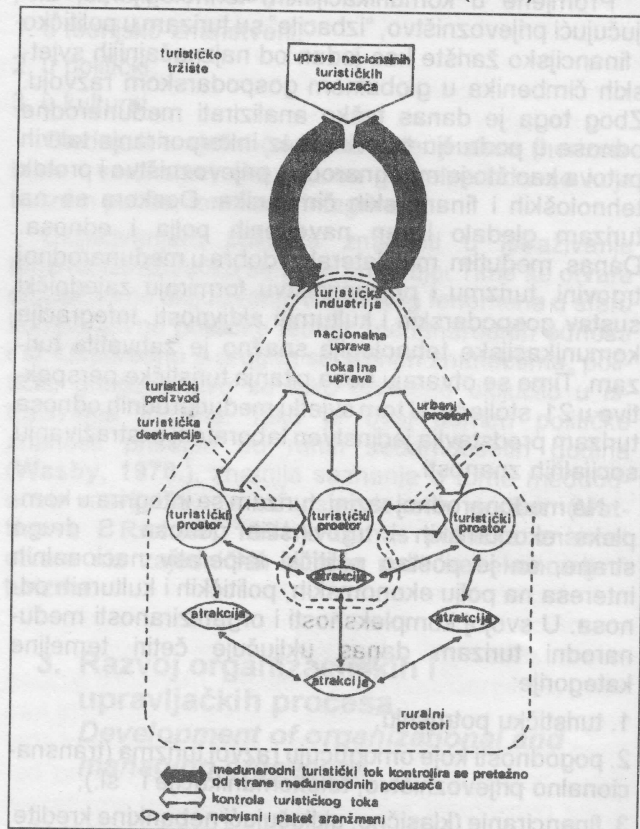
Pogled u turizam zapravo je zamagljen. Zbog toga se često postavlja pitanje je li turizam dobar ili loš, i što treba učiniti za razvoj zajednice. Zapravo, turizam ima latentnu "unutarnju" pozitivnu snagu; on je s teorijskog gledišta napredan pogled koji poziva na neka značajna odstupanja od *statusa quo* u svjetskim društvenim i ekonomskim odnosima. Na globalnoj ljestvici tih odnosa pojavljuje se transnacionalni interes u širem modelu. Taj model je i u razvijenim i nerazvijenim zemljama pod kontrolom transnacionalnih gospodarskih čimbenika. Kad su u pitanju nerazvijene zemlje, transnacionalni gospodarski interes je u biti transparentan, dok je njegova provjera u razvijenim zemljama znatno zamršenija.

Većina nerazvijenih zemalja razvija turizam pod utjecajem modela "intruzije". On se očituje u tome da se visoko razvijene u gospodarstvu ubacuju u društvene sustave na brojne načine, kao ekonomski, kulturni i drugi čimbenici. One to rade iz različitih razloga i interesa, što uključuje i potrebu za novim ulaganjima, posebice na onim tržištima gdje njihovi građani traže mogućnost odmora. Na taj način dio profita od turizma vraća se natrag u zemlje iz kojih potječu turisti, čineći time tu industriju još više "intruzivnom".

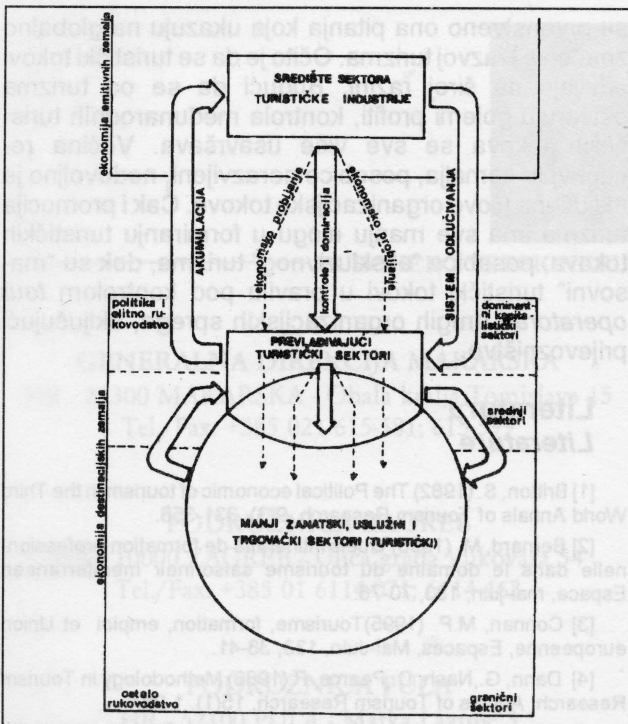
Ekonomski situacija u svijetu u odnosu razvijeni-nerazvijeni u biti se ne mijenja, premda je politička situacija donekle izmjenjena. Transfer bogatstva ostaje u većem dijelu jednosmjernan, od nerazvijenih prema razvijenim. Institucije razvijениh zemalja uspostavljaju nove verzije kolonijalizma. Njihov superiorni odnos i gospodarska snaga omogućuju im da

dominiraju nad mnogim turističkim regijama. Na tom turistički eksploatiranom prostoru uspješno su definirane ekonomske koristi, no s nepreciznim neekonomskim posljedicama. U tom procesu i međuodnos pojedine zemlje, koje u turizmu vide izlaz iz ekonomskih poteškoća ili pak nosioca razvoja, najčešće ne posvećuju pažnju onim aspektima teorije političke ekonomije koji se tiču njihovih trajnih odnosa. Zbog nedostatka tog mehanizma u razvoju turizma u ekonomijama nerazvijenih zemalja razvojna je strategija vrlo mutna (Britton, 1982.). Događa se tako da neke zemlje potpuno promaše željene ekonomske ciljeve.

Ključnom integrativnom snagom u međunarodnom turizmu postaju one kompanije koje su u stanju organizirati, koordinirati i vladati turističkim tržištem. One ujedno utječu na nametanje turističkih proizvoda i na turističku potrošnju. Zbog toga su pojedine receptivne zemlje u tijesnoj ovisnosti o međunarodnoj turističkoj mašineriji. Informacijski i komunikacijski razvoj omogućuju im kontrolu turističkih tokova, uključujući i snažne kompleksne mehanizme koji reguliraju ponudu i potražnju. Što se zapravo događa na relaciji "razvijeni" i "nerazvijeni" otvoreno je pitanje. Kad se to promatra u organizacijskom kontekstu, mogu se jasno vidjeti osnovni odnos. Taj odnos je koncipiran na hijerarhijskoj osnovi. Na vrhu su emitivne zemlje sa snažnim upravljačkim tijelom onih subjekata koji opskrbljuju turistički receptivne zemlje i prijevoznitvo. Na središnjoj razini nalaze se turističke destinacije, a na dnu ili u bazi tog sustava su organizacijske strukture nacionalne i lokalne uprave (sl. 5.).

Slika 5. Organizacijska shema turističkih poslovanja turizma Trećeg svijeta (Izvor: Britton, 1982)
Figure 5. Organizational scheme of the Third World tourism management (Source, 1982)

Slika 6. Prikaz funkcioniranja organizacije turističkih tokova Trećeg svijeta (Izvor, Britton, 1982)
 Figure 6. Layout of functioning of the third World tourism trends organization (Source, Britton, 1982)

Daljnjom analizom strukture odnosa u turizmu Trećeg svijeta upotpunjuje se sagledavanje njezine organizacije (sl.6.). Serija povratnih veza koja se javlja unutar ovih odnosa pod utjecajem je međunarodne mašinerije i njihovih organizacija. Ključnom (integrativnom) snagom u međunarodnom turizmu postaju one kompanije koje su u stanju organizirati, koordinirati, kreirati i ovladati turističkim tržištem. One ujedno utječu na nametanje turističkog proizvoda i na turističku potrošnju. Zbog toga su pojedine receptivne zemlje u tijesnoj ovisnosti o međunarodnoj turističkoj mašineriji. Ostvarujući kontrolu nad izvorima i lokacijama turističkog tržišta, turističke i druge organizacije emitivnih zemalja reguliraju turistička kretanja. Posljedica takvog funkcioniranja međunarodnog turističkog sustava je u sljedećem: dok svi sudionici u hijerarhiji profitiraju do određenog stupnja, najveća se dobit ostvaruje na vrhu, tj. u emitivnim zemljama.

Tendencija prema centralizaciji komercijalne vlasti unutar međunarodnog kapitala ubrzava uključivanje sve većeg broja zemalja u međunarodni turizam preko vanjske kontrole multinacionalnih korporacija. Nerijetko i međunarodne turističke kompanije promoviraju turističke destinacije. Njihovo sudjelovanje u promociji ovisi o faktorima koji osiguravaju egzistenciju njihovih kompanija. Turistička svjetska organizacija, Međunarodni monetarni fond, Europska unija, organizacije Ujedinjenih naroda i dr. utvrđuju parametre turističkom razvoju, politiku investicija i sl., a sve u dogovoru s multinacionalnim korporacijama.

Da bi sudjelovale na međunarodnom turističkom tržištu, neke su zemlje primorane prihvatiti veliki udio stranog kapitala. To omogućuje emitivnim zemljama

da reguliraju turističku potrošnju svojih građana i ostvare odljev novca iz te zemlje. Multinacionalne i druge organizacije neposredno ili posredno stvaraju potrebu i način konzumiranja turistički proizvoda. U biti glavni je problem velikog broja receptivnih zemalja, nadasve onih siromašnih kapitalom, u neravnomjernom tretmanu njihova uključivanja u međunarodne turističke tokove. Priljev turista najvećim dijelom postiže se ili dobijanjem podrške emitivnih zemalja ili onih snaga u tim zemljama koje utječu na njihov profit ili interes. Također, multinacionalne organizacije bave se modelima alternativnih destinacija. One time osnažuju svoj utjecaj na međunarodni turizam, posebno zbog činjenice što je kontrola velikog dijela turističkih tokova u rukama tek malog broja korporacija.

Nasuprot ovom rastakanju nacionalne ekonomije i nacionalnih društvenih sustava, tradicionalna sredstva državne intervencije čine se da su zastarjela i onemoćala. Između ostalog, globalna politika gospodarske obnove zahtjeva ovladavanje polugama nacionalne ekonomije. A sada je ta ekonomija sve manje "nacionalna", a sve više "svjetska". U pravilu gospodarske poluge sve više izmiču državi. U posljednjih dvadesetak godina većina globalnih politika gospodarskog razvoja je propala. No, zbog društveno gospodarskih problema, koji zapravo ugrožavaju svjetsko društvo, biti će potrebno, prije ili kasnije, upotrijebiti međunarodne regulativne mehanizme radi gospodarskog preživljavanja svijeta (Guay i Lefebvre, 1995.).

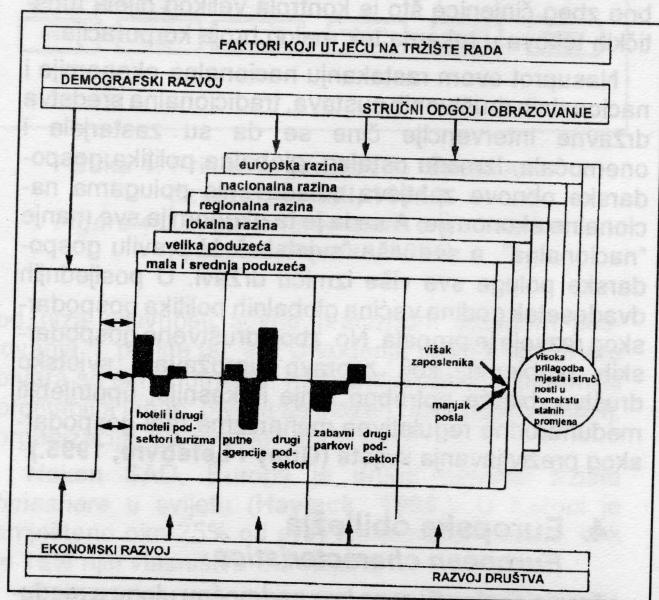
4. Europska obilježja European characteristics

Tradicionalna Europa ima nadmoćnu ulogu u međunarodnom turizmu. Ona sudjeluju sa 64% u ukupnom svjetskom turizmu (Verbek i Spee, 1995). Europska obilježja integracijskih procesa u turizmu sastavnica su globalnih procesa. Danas su prisutni svjetski trendovi koji u svojoj organizacijskoj aktivnosti stavljaju turizam u središte svojih interesa. Na čelu njih su EEC (European Economic Community) i NAFTA (Nord American Free Trade Agreement). U ekonomskoj sferi, trgovine i turizma otvaraju se brojna organizacijska unapređenja (Urugvajaska Tura općeg sporazuma o tarifama i trgovini; GATS -General Agreement on Trade in Services). Ovim je prihvaćena potreba razvitak međunarodnih trgovačkih odnosa s težištem na trgovinu uslugama (Handczuh, 1992.) Prema tome GATS-ovi pregovori su paralela GATT-ovim aktivnostima. Veliki broj međuvladinih i međunarodnih institucija sudjeluju danas u međunarodnim političkim odnosima koji su od velikog utjecaja na svjetske turističke tokove (OAS, OECD, OPEC, WTO i PAT).

Razvoj europskih turističkih procesa je specifičan. EU je potakla snažne integracijske procese u turizmu, ističući potrebu završetka intergacijskih procesa u Europi. S druge pak strane došlo je do otvaranja istočnoeuropskih i drugih novonastalih zemalja i njihove želje da se uključe u međunarodne turističke tokove (Johnson, 1995; Fletcher, 1996; Richards, 1996.).

EU predlaže zemljama članicama da izrade viziju budućnosti turizma, odnosno plan "Force" (Cannon, 1995.). Ovim planom želi se ostvariti sinteza ciljeva

društvene integracije. Otvaraju se također pitanja preusmjerenja prijevoza, liberalizacija i globalizacija, osnaživanje organizacijskog oblika poslovanja i sl. i konačno organiziranje udruge potrošača turističkih proizvoda (Bernard, 1995.). U ovim raspravama ističe se da će samo ona poduzeća koja su se jasno postavila prema potrošačima u pogledu kakvoće proizvoda, cijena ili interesa, uspjeti opstati na duži rok. To bi se trebalo odraziti na jačanje turističke industrije, te na ekonomsku koncentraciju, uz snažnu potrebu horizontalne, vertikalne i dijagonalne integracije (Weiemair, 1995.). U vezi s tim donešena je "Zelena knjiga" o ulozi EU na području turizma.

Slika 7. Prikaz organizacijske sprege i društvene strukture razvoja turizma EU (Izvor: Weiemair, 1995)
Figure 7. Layout of organizational connection and social development of EU tourism
 (Source, Weimar, 1995)

Cilj ovog dokumenta je da se dosegnu kulturni ciljevi/interesi i gospodarska integracija. Tako su integrirani ciljevi/interesi koji objedinjavaju upravljачke državne interese koji djeluju na regionalnoj, nacionalnoj, europskoj ili međunarodnoj razini. Prikazana shema (sl. 7.) ukazuje na kompleksnost i povezanost razvoja turizma sa socijalnim, ekonomskim i demografskim razvojem. Ovo je vrlo složen koncept (prikazan na jednostavan način) koji se organizacijski temelji na hijerarhiji. U biti, obuhvaćeni su integracijski (organizacijski) procesi od međunarodnih do unutar državnih, do najniže organizacijske razine. Najvažniji cilj europske politike u turizmu je da osnaži socijalnu integraciju. Biti sposoban, znači moći se brzo mijenjati i brže i uspješnije osvajati znanja i nove struke u području proizvodnje i organizacije.

5. Zaključak Conclusion

Sagledavanjem suvremenih međunarodnih integracijskih procesa u turizmu otvara se niz pitanja. To

su prvenstveno ona pitanja koja ukazuju na globalno značenje i razvoj turizma. Očito je da se turistički tokovi odvijaju na široj razini. Budući da se od turizma ostvaruju golemi profiti, kontrola međunarodnih turističkih tokova se sve više usavršava. Većina receprivnih zemalja, posebice nerazvijeni, nedovoljno je uključena u ove organizacijske tokove. Čak i promocija turizma ima sve manju ulogu u formiranju turističkih tokova, posebice "ekskluzivnog" turizma, dok su "masovni" turistički tokovi u pravilu pod kontrolom *tour operatora* i drugih organizacijskih sprega, uključujući prijevoznitvo.

Literatura Literature

- [1] Britton, S. (1982) The Political economic of tourism in the Third World *Annals of Tourism Research*, 9(3), 331-358.
- [2] Bernard, M. (1995) Quels itinéraires de formation professionnelle dans le domaine du tourisme saisonnier méditerranéen *Espace*, mai-juin, 133, 70-76.
- [3] Connan, M.P. (1995) Tourisme, formation, emploi et Union européenne, *Espaces*, Mai-Juin, 133, 38-41.
- [4] Dann, G., Nash, D., Pearce, P. (1988) Methodology in Tourism Research, *Annals of Tourism Research*, 15(1), 1-28.
- [5] Dean, P. (1993) Timesharing opportunities for the hotel sector, *Economic Intelligence Unit Travel - Tourism Analyst*, 4.
- [6] D'Amours, C.M. (1984) Leisure Sciences on Leisure Studies: Indicators of Interdisciplinarity, *Leisure Sciences*, 6(3), 359-373.
- [7] Fletcher, J., Cooper, G. (1996) Tourism strategy planning - szlonk Country, Hungary, *Annals of Tourism Research*, 23(1), 181-200.
- [8] Guay, P.Y., Lefebvre, S. (1995) UNIVOCITE ET VARIABILITE DES IMPACT SOCIAUX DU TOURISME INTERNATIONAL: QUELQUES ELEMENTS DE REFLEXION, *Revue de Tourisme*, 4, 20-34.
- [9] Hall, D.R. (1992) The challenge of international tourism in Eastern Europe, *Tourism Management*, 1, 41-44.
- [10] Handszuh, H. (1992) "Trade in tourism services under the Uruguay Round", *Tourism Management*, 3, 263-271.
- [11] Haylock, R. (1994) The European timeshare market - The growth, development, regulation and economic benefit of one tourism's most successful sectors, *Tourism Management*, 15(5), 333-341.
- [12] Johnson, M. (1995) Czech and Slovak tourism - Patterns, problems and prospects, *Tourism Management*, 16(1), 21-28.
- [13] Landuyot, J. (1995) Marche du travail et evolution de la demande touristique, *Espaces*, mai-juin, 133, 14-17.
- [14] Mannel, C.R., Ahola, E.S. (1987) Psychological nature of leisure and Tourism experience, *Annals of Tourism Research*, 14(3), 314-315.
- [15] Matthews, H.G. (1975) International Tourism and Political Science Research, *Annals of Tourism Research*, 2(4), 195-203.
- [16] Matthews, H.G., Richter, L.K. (1991) Political Sciences and Tourism, *Annals of Tourism Research*, 18(3), 120-135.
- [17] Moltka, H. (1995) Le Livre vert du tourisme, *Espaces*, mai-juin, 133, 8-13.
- [18] Paci, E. (1995) IMPORTANCE DE TOURISME DANS LES ECO NOMIES DES PAYS DE L'EUROPE DE L'EST, *Revue de Tourism*, 1, 4-11.
- [19] Richards, G. (1996) Production and consumption of European cultural tourism, *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261-283.
- [20] Sessa, A. (1988) The Science of Systems for Tourism development, *Annals of Tourism Research*, 15(2), 219-235.
- [21] Wasby, S.L. (1970) Political Science: The Discipline and its Dimensions. New York, Charles scionr's sons.
- [22] Weiermair, K. (1995) Changement structurel dans l'industrie du tourisme et adaption des systemes de formation professionnelle, *Espace*, mai-juin, 133, 29-35.